

Heinonen, Henna 2021: Uttal och dess begriplighet i finskspråkiga gymnasisters L2-svenska. *Folkmålsstudier*, nr 59. S. 207–213.

UTTAL OCH DESS BEGRIPLIGHET I FINSKSPRÅKIGA GYMNASISTERS L2-SVENSKA

Lectio praecursoria i ämnet tillämpad lingvistik vid Jyväskylä universitet 24.10.2020
Henna Heinonen

1 Begriplighet som mål för svenskt uttal

”Jag talar inte svenska, så att du vet.”¹ Som lärare i svenska får man höra detta påstående relativt ofta. Det händer inte sällan att även avancerade svensk-inlärare är rädda för att tala eller osäkra på sin muntliga färdighet. En fungerande, flytande och begriplig muntlig språkfärdighet förutsätter dock inte felfrihet eller perfektion av talaren. Talaren kan vara lätt att förstå trots bristfälligheter eller fel. Och just fungerande kommunikationsförmåga och begriplighet är de mål som redan länge har ansetts som de viktigaste i språkinläringen.

Talets begriplighet påverkas av ett flertal faktorer, inte minst av uttalet. Det är dock viktigt att minnas att uttalet inte heller behöver vara perfekt för att talaren ska kunna uppnå målet: en fungerande och begriplig kommunikation. Uttalsmålet som har satts för finskspråkiga gymnasister bekräftar detta: ”Uttalet är helt begripligt även om det ibland hörs en brytning och enstaka felaktiga uttal förekommer.” Man utgår alltså från att språkinlärare i de allra flesta fall inte talar på ett inföddlikt sätt utan det hörs en brytning i deras uttal. Om felen inte stör begripligheten är de acceptabla. Detta mål står i den europeiska referensramen på nivå B1.1 och detta mål strävar en finskspråkig gymnasist efter att uppnå på medellång lärokurs i svenska.

Begripligt uttal som målsättning är lätt för var och en att förstå och acceptera. Det kan dock vara oklart vilka uttalsdrag talaren ska behärska för att uppnå målet. Finns det sådana fel som inte påverkar uttalets begriplighet? Och finns det sådana uttalsfel som gör talet svårbegripligt?

2 Uttalsdrag, uttalsundervisning och begriplighet

Om man ber en vanlig finskspråkig person att tänka på svenskt uttal och särdrag i det samt att berätta vad hen har lärt sig om det svenska uttalet under

¹ Föreliggande lectio är en editerad version av det finska original som har publicerats i tidskriften *Tal och språk*.

skoltiden, skulle hen sannolikt erinra sig uttalsövningen *sjuttiosju sjösjuka sjömän*. Det kan också hända att hen skulle börja susa i slutet av ordet *information* eller dra sig till minnes läroboken och titeln på kapitlet *Tjugo kilo torsk är mycket torsk*. Jag vågar påstå att den finskspråkiga med stor sannolikhet inte skulle ha ordbetoning, melodi, stavelsedurationer eller satsrytm högst upp i listan. Detta beror nödvändigtvis inte på att man inte har koncentrerat sig så noggrant på undervisningen. Ordbetoning, melodi, stavelsedurationer och satsrytm – som i språkvetenskapen kallas för prosodiska drag – har fått mindre uppmärksamhet i språkundervisningen. Det kan vara så att man inte har talat så mycket om prosodiska drag i skolan. Ändå finns det markanta skillnader i dessa drag mellan finska och svenska.

Låt oss övergå från klassrummet till forskningen. Då man börjar undersöka ett nytt tema behöver man bekanta sig med tidigare undersökningar på området. Om man läser tidigare undersökningar om uttal och begriplighet och rekommendationer av erfarna uttalsexperter angående målen för uttalsinläring, hittar man en lista över egenskaper som redan har blivit bekanta: ordbetoning, melodi, stavelsedurationer och satsrytm är de drag som enligt tidigare undersökning har störst inverkan på kommunikationen, begripligheten och lyssnarvänligheten.

Då man jämför de drag i svenskt uttal som finskspråkiga själva återkallar från skoltiderna med de drag som enligt tidigare undersökningar har ansetts relevanta, inställer sig två frågor. Den första frågan är: varför har de här dragen – ordbetoning, melodi, stavelsedurationer och satsrytm – inte uppmärksamrats i skolan? Varför tänker man inte först på de här dragen då man tänker på svenskt uttal och dess särdrag? Detta kan bero på brist på information om ämnet. När man läser undersökningar som gäller uttal och uttalsundervisning, stöter man ofta på en mening som tycks vara en klassiker då forskare motiverar sitt ämnesval: Detta är utforskat område. Det innebär att det saknas undersökningar och därmed också utveckling av metodik för prosodiundervisning. Således har lärarna kanske inte fått tillräckliga kunskaper för att lära ut prosodin i målspråket.

Det kan också hända att uttalsdragen inte har kunnat prioriteras i undervisningen eftersom det saknas empirisk kunskap om hur de ska rangordnas. Tidigare undersökningar har för det mesta fokuserat på att beskriva och kartlägga de fel som en finskspråkig svenskinlärare vanligen gör i sitt tal. Det har dock förblivit utforskat om felen har en inverkan på lyssnarperceptionen, kommunikationen och begripligheten. Lärarna, lärarutbildarna och läroboksförfattarna har alltså inte haft närmare forskningsresultat om hur uttalsdrag påverkar kommunikationen. En anledning till att

prosodin har förbisetts i undervisningen kan också vara bristen på undersökningar och en omedvetenhet som den lett till – man har kanske inte vetat vad och hur man ska undervisa då man undervisar i uttal.

3 Lyssnarperception som utgångspunkt för uttalsundersökning

Den andra frågan som väcks då man jämför uttalsminnena med resultaten av tidigare uttalsundersökningar gäller nuläget: hur begripligt är finskspråkiga talares svenska uttal om de drag som från begriplighetsperspektivet är viktiga inte har uppmärksamats i undervisningen? Frågan är intressant och relevant och den utgör grunden för min doktorsavhandling. Jag inledde avhandlingsprocessen genom att svara på denna fråga.

Min doktorsavhandling består av en inledande kapp och fyra delundersökningar. Delundersökningarna bygger på varandra och de stödjer och fördjupar innehållen i varandra. Den första delundersökningen om uttalets begriplighet kan således anses utforma grunden för hela avhandlingen. Jag analyserade i den hur begripligt finskspråkiga gymnasisters svenska uttal anses vara.

Då man undersöker inläartalet och dess begriplighet kan man inte förbise ett koncept som har skapats av ett berömt forskarpar. Murray Munro och Tracey Derwing (1995) noterade tre dimensioner mellan inlärtal och lyssnarperception: i) förståelighet, det vill säga hur mycket lyssnaren förstår av talarens budskap, ii) begriplighet, det vill säga hur lätt eller svårt lyssnaren upplever att talet är att förstå och iii) accent, det vill säga hur mycket lyssnaren anser att inläartalet avviker från målspråket. Enligt denna analys betraktas uttalet som medel för kommunikationen; att lyckas med uttalet betyder inte felfrihet utan att talet är förståeligt och lyssnarvänligt.

Jag bestämde mig för att följa kategoriseringen hos Munro och Derwing och skapade en skala som utgår från dimensionerna i konceptet. Jag verbaliserade skalan så att den mäter förståelighet och begriplighet: om lyssnaren upplever att hen har förstått allt och om hen upplever att det var lätt att förstå talet. Samtidigt anger skalan i vilken mån en gymnasist har uppnått målet för ett helt begripligt uttal. Accenten ingick inte i forskningsmålen eftersom talarens förmåga att uttala inföddlikt inte hörde till mina forskningsintressen.

4 Hur begripligt är finskspråkiga talares svenska uttal?

Diskussioner om den muntliga språkfärdigheten och uttalsförmågan hos gymnasister har varit aktuella. Muntlig språkfärdighet planeras att bli en del av studentskrivningarna, men undersökningar om till exempel uttalsdrag som påverkar begripligheten saknas. Ändå borde en gymnasist sträva efter ett begripligt uttal och en finskspråkig svensklärare borde kunna lära ut det och bedöma om målet har blivit uppnått.

För att få svar på min forskningsfråga bad jag finskspråkiga gymnasister att läsa upp en text på svenska. Jag utformade texten så att gymnasisterna kunde producera så många olika uttalsdrag på svenska som möjligt. Texten var tydlig, lättuppfattad och vardaglig. Efter uppläsningen delade jag texten i kortare talprov. I den första delundersökningen spelade jag upp talproven för en lyssnargrupp som talarna skulle kunna tala med också i verkligheten: vanliga svenskspråkiga i Finland och i Sverige.

Enligt resultaten förstod lyssnarna i genomsnitt allt men de behövde koncentrera sig noga på lyssnandet. Största delen av de 21 gymnasisterna fick en sådan värdering. En del av talarna fick en lägre värdering – budskapet blev delvis oklart. En del av talarna värderades som helt begripliga utan tillägget att förståelsen skulle ha krävt ansträngning av lyssnaren.

5 Vad ska en svenskinlärare göra för att uppnå ett begripligt uttal?

Från ett forskningsperspektiv är resultatet givande: begripligheten av ett uppläst tal varierade. Det måste alltså vara någonting i uttalet som hade en effekt på lyssnaren och begripligheten hos talaren. Vad var det? Denna fråga utgjorde grunden för den andra delundersökningen. I den ville jag ta reda på om det fanns uttalsdrag som var viktigare än andra.

Jag jämförde uttalsfärdigheterna – inte inföddligheten utan uttalsfärdigheterna – i de talprov som hade fått olika begriplighetsvärderingar. I ljuset av statistiska tester visade sig satsbetoning och enskilda ljud vara de drag som skiljde olika begriplighetsvärderingar från varandra. Satsbetoningen skiljde de talare vars budskap delvis inte hade förståtts från de talare som hade blivit helt förstådda men där lyssnaren behövde koncentrera sig noga. Lyssnaren behövde inte anstränga sig om talaren även lyckades med uttalet av enskilda ljud. Resultaten i tidigare uttalsundersökningar om begripligheten gäller alltså också i den här undersökningen. Satsprosodin är viktig.

Medan jag granskade uttalsfärdigheterna och begripligheten gjorde jag en speciellt viktig iakttagelse. Även uttal som hade betraktats som helt begripligt var delvis bristfälligt. Uttalet behöver alltså inte vara perfekt eller helt lyckat

för att vara helt begripligt. Låt detta resultat uppmuntra alla inlärare av svenska och andra främmande språk!

Ett av resultaten i den andra delundersökningen väcker återigen en ny fråga. Satsbetoningen skiljde åt de talare vars budskap delvis inte förstås från de talare som hade blivit helt förstådda. Hur realiseras satsbetoningen i de talprov som upplevdes svåra att förstå jämfört med de talprov som var lätta att förstå? Vilka drag behöver talaren behärska för att kunna tala helt begripligt? Dessa frågor var i fokus i den tredje delundersökningen. Jag började studera och analysera satsbetoningen på olika begriplighetsnivåer. Efter att ha hittat de rätta beräkningsformlerna tror jag mig ha kommit på svaret förhållandevis enkelt.

Svenskt uttal karakteriseras av att det mest centrala i en sats betonas och framhävs i talet. De mindre viktiga delarna förblir obetonade – de hamnar liksom i bakgrunden. Det viktigaste sättet att framhäva den viktigaste delen i satsen är varaktigheten. Man skyndar igenom de obetonade delarna relativt snabbt och ibland lite slarvigt, men vid den viktigaste delen minskar man takten. Man ger mer tid och duration åt den viktigaste delen. Det är alltså inte endast den långa durationen av den betonade delen som signalerar satsbetoningen utan snarare skillnaden i durationen mellan den betonade delen och den obetonade delen. Med andra ord, lyssnaren behöver kunna skilja det viktiga från det mindre viktiga för att hen ska uppfatta talarens budskap och börja bygga innehållet på det.

I de talprov som delvis hade blivit oförstådda skiljde sig durationen av de betonade delarna inte från de obetonade delarna. Det framkom i analysen att kontrasten var tydligare i de talprov som var lättare att förstå för lyssnaren. Kontrasten var störst hos svenskspråkiga talare. På basis av detta resultat behöver talaren alltså lära sig att skilja det viktiga från det mindre viktiga och ge mer tid åt det viktiga. Det är framför allt satsbetoningen som man ska lära sig.

6 Begripligt uttal i gymnasieläroböcker

I den fjärde delundersökningen ville jag återkomma till klassrummet och ta reda på hur uttalet och dess begriplighet beaktas och presenteras i gymnasieläroböckerna i svenska. Ges det anvisningar om ordbetoning, melodi, stavelsedurationer och satsrytm i läroböckerna eller används snarare *sjuttiosju sjösjuka sjömän*? Behöver läraren skapa tilläggsmaterial eller självständigt kunna fästa uppmärksamhet vid de drag som från begriplighetsperspektivet är viktiga?

Den finländska läroboksproduktionen är av hög kvalitet, och det är lätt för lärarna att lita på innehållet i läroböckerna. Innehållet är omfattande och beskrivningarna av till exempel grammatiken är noggranna. Det är kanske inte så lätt att notera om ett område presenteras bristfälligt. Det framkom i min läroboksanalys att läraren behöver känna till och ge anvisningar för ordbetoning, melodi, stavelsedurationer och satsrytm. Anvisningar om realiseringen av dessa drag hittar man inte i läroböckerna. Däremot har ord som *operahus*, *morgonmålsbåtar*, *koncentrationsläger* och *välstrukna* hittat sin väg till uttalsövningarna.

Man har kanske inte vetat vad man ska lära ut och hur. Det kan också hända att uttalsdragen inte har kunnat prioriteras i undervisningen eftersom det saknas empirisk kunskap om hur de ska rangordnas.

7 Diskussion: Ge mer tid åt det viktigaste

Min doktorsavhandling visar att ett begripligt uttal är mer än *sjuttiosju sjösjuka sjömän*. I linje med flera tidigare undersökningar lyfter också den här studien fram satsbetoningen som ett viktigt inlärningsmål med tanke på ett begripligt uttal. Det är viktigt att lyfta fram den viktigaste delen ur de andra satsdelarna och ge den mer tid. Man har kanske inte *tidigare* vetat vad man ska lära ut och hur. Resultaten av min avhandling kan betraktas som ett förslag eller en rekommendation som kan prövas i undervisningen.

Därför föreslår jag att man ska ge mer tid åt det viktigaste än åt det mindre viktiga – såväl i satsbetoningen som i språkundervisningen – varför inte i livet över huvud taget. Då man studerar ett nytt språk finns det ett stort antal aspekter att lära sig under endast ett litet antal undervisningstimmar. Att effektivisera och ändamålsenliggöra uttalsinläringen och uttalsundervisningen är viktigt. Genom den här avhandlingen ville jag producera tillämpbar kunskap för språkundervisningen och -inläringen, och jag vill uppmuntra språkforskare att genomföra motsvarande undersökningar för att språkundervisningen ska bli betydelsefull, ändamålsenlig och motiverande.

Det är inte möjligt och kanske inte heller nödvändigt att lära sig allt i ett språk. Men för att få veta vad man behöver behärska för att kunna kommunicera helt begripligt – eller det som kanske är ännu mer väsentligt – för att studenten ska kunna lita på att hans muntliga språkfärdighet är tillräckligt bra, måste man forska i uttal och uttalsinläring också i fortsättningen. Evidensbaserad undervisning kan i sin tur bidra till att en svenskinlärare ska våga säga: ”Jag talar svenska, det kan jag göra.”

Källor:

- Heinonen, H. (2020). *Uttal och dess begriplighet i finskspråkiga gymnasisters L2-svenska*. JYU Dissertations 296. Jyväskylä: Jyväskylä universitet.
- Munro, M. J., & Derwing, T. M. (1995). Foreign accent, comprehensibility, and Intelligibility in the speech of second language learners. *Language learning*, 45 (1), 73–97.